

KESERŰ BÁLINT–NAGY MÁRTA

GOTTFRIED ARNOLD ÉS A *SOPHIA*
(1. közlemény)

REZÜMÉ

A több részesre tervezett közlemény Gottfried Arnold (1666–1714) munkásságát mutatja (majd) be. Ez alkalommal az életút fordulatait 1700-ig kíséjük végig: az első nagyobb terjedelmű, az őskereszténységről szóló *Die Erste Liebe Der Gemeinen Jesu Christi* című munkát, az *Unparteyische Kirchen- und Ketzer-Historie*-t, majd a szintén 1700-ban megjelent *Das Geheimniß Der Göttlichen Sophia oder Weißheit*ot, és ennek német irodalmi előzményeit, inspirálóit. Végül egy fordításrészlet következik a *Sophia* című mű 15. fejezetéből.

KULCSSZAVAK: spritualizmus, radikális pietizmus, vallási előfelvilágosodás, őskereszténység

ABSTRACT

Gottfried Arnold and the Sophia

The publication planned to consist of several parts will present the work of Gottfried Arnold (1666–1714). This time we follow the twists and turns of his life until 1700: the first longer work on early christianity (*Die Erste Liebe Der Gemeinen Jesu Christi*), the *Unparteyische Kirchen- und Ketzer-Historie* (1699/1700) and next *Das Geheimniß Der Göttlichen Sophia oder Weißheit* published in 1700 and its German literary antecedents, inspiration. Finally we publish a piece of translation from the 15th chapter of *Sophia*.

KEYWORDS: spritualism, radical pietism, early religious enlightenment, early christianity

Öten fogtak össze néhány hónapja a címben jelzett téma áttekintésére, majd az érdeklődő magyar olvasók számára – több részletben – eredményeik közreadására. Ebben a preambulumban nem adhatunk számot azokról a tényekről, dokumentumokról és főképpen irodalmi, publicisztikai szövegekről, amelyekkel már rendelkezünk a munka elkezdésekor, hiszen ez tetemes anyag. Többen közülünk a gyökerek fölhasználásában is értek el eredményt, például a középkori misztika legnagyobbjainak föllépéseivel, szövegeikkel, ideértve a nagy Eckhart Mester beszédeinek fordítását s tanítványai, utódai munkásságának megismertetését. A fölvállalt, most megbeszélendő ügyben, ügyekben viszont abszolút kezdők vagyunk.

A két témát – Arnold munkásságát és a Sophia-gondolat történetének legalább azokat az állomásait, amelyek biztosan hatottak a *Sophia*-könyvre – most úgy kívánjuk körüljárni, hogy igen szűk időszakra korlátozzuk figyelmünket: a sokak által örömmel vagy rettegéssel várt 1700-as századfordulóra (a *Sophia*-könyv ebben az évben készült el, és jelent meg) – s legföljebb az ezt megelőző és követő évtizedre figyelünk. Földrajzilag is szűk területet lehet és érdemes csak figyelembe venni: a német nyelvterület kellős közepén az éppen királysággá avanzált, református, de a konfesszionalizmus korához képest türelmes, művelt főhivatalnokok vezette Brandenburg-Preussen és határozattan lutheránus szomszédai közti határvidéket.

Egy pályázat¹ munkálatainak is része, amit most megkísérlünk fokozatosan közzétenni négy vagy öt közleményben. Ezekben szólunk majd „hősünk” sokakat meglepő világirodalmi tájékozottságról, de fordításainak, előszavainak, kommentárainak ismertetése és magyarul ilyen szövegek közlése se marad el. Sajnos talán csak az utolsó ilyen publikációnk szól az értekezés-szövegek révén már nagyon ismert író mellett végre a költőről, aki – nagyon kevesen tudják – igen jelentős lírai termést hozott létre a *Sophia* előtt és után is. (Ismereteink szerint míg bizonyosan Arnold szerelte versek kerültek gyülekezeti énekeskönyvekbe, sok az olyan eset is, amikor nehéz eldönteni, hogy a közösségi anyagból szívárgott-e valami az ő versei közé.) Nem könnyű feladat lesz Arnold költői produkciójának elemzése, a német irodalmi tudatba már régen bevett poéták teljesítményével való összevetés.

*

¹ Készült az NKFIH-OTKA 116234 számú pályázat támogatásával.

1666-tól 1714-ig élt Gottfried Arnold protestáns teológus, a radikális pietizmus bizonyára legismertebb alakja, aki misztikus egyházkritikus volt. Bíráló szellemű egyháztörténészként nemzedékek gondolkodását határozta meg, akit Goethe olyan „reflektáló történész”-ként jellemzett, aki egyszersmind „istenfélő és érző” férfiú volt. Heves vitákat váltott ki „Pártatlan egyház- és eretnek-története” (*Unparteyische Kirchen- und Ketzer-Historie*, 1699/1700), melyben vázolja a kereszténység történetét, ostromozza az egyház elvilágiasodását, annak széthullását már az őskereszténységet követő időszakra teszi, és az eretnekeket – a tolerancia-gondolat korai képviselőjeként – a hit igaz keresőiként védelmezi. Misztikus-spekulatív traktátusai és költeményei viszont, melyekben az emberben rejlő, elveszített és hőn visszavágyott isteni részből kiindulva keresi ugyanezen igaz hit magyarázatát, s leírja és megénekli az isteni Sophia titkát, hamar feledésbe merültek. Közéjük tartozik az „Isteni szerelmes szikrák” (*Göttliche Liebes-Funcken...*, 1698, 1701) címen megjelent három verseskötet, valamint „Az isteni Sophia vagy Bölcsesség titka” (*Das Geheimniß Der Göttlichen SOPHIA oder Weißheit*, 1700) című misztikus traktátus és a függelékében olvasható „Költői dicsőítő és szerelmetes mondások” (*Poetische Lob- und Liebesprüche*).²

*

Ez után a rövid, pontos curriculum vitae után főleg azért érdemes az életút részleteit is megismerni, mert azok révén később az átlagnál sokkal több meredek fordulattal, buktatók sorával találkozunk. Igaz, hogy Arnold mint ember, mint tudós, mint egy vallási világlátás kiemelkedő képviselője hallatlan nyugalommal, szívóssággal reagált a megpróbáltatásokra, és élete vége felé is egész pályáját kontinuusnak érezte.

Tanító apja korán meghalt. A tizenhárom éves fiú óraadással kereste megélhetése költségeit. Azt írják, introvertált, becsvágyó kamasz volt. Az óraadásból bentlakó házitanító lett szinte főállásban, s végzése után ezt folytatta Drezdában. Quedlinburg először 1693-tól 1696-ig volt „munkahelye”, utóbb a századfordulón már családtagnak, másfelől Hofmeisternek tekintették. Itt misztikus spiritualista szellem uralkodott, hívő lelkek voltak a család tagjai, de a pietista egyházkritika elkötelezettjei (az apa

² A közleményünk végén olvasható fordítás a *Das Geheimniß Der Göttlichen SOPHIA oder Weißheit* című munkából készült.

vezető lelkész). Itt is élvezhette a német pietizmus alapítójának, Spenernek a figyelmét (a máig szentként tisztelt teológus több sorozatban kiadott levelezéséből tudható, hogy hamarosan már ő szerezte Arnoldnak a családokat, tehát állásokat), így a pietizmus figyelemreméltó árvája. Fontos tudnunk, hogy később megkapta tőle Arnold a néha egyértelműen kritikus véleményyt, és ezek nagyon negatívra fordultával sem szakadt meg Spener érdeklődése, figyelme élete végéig.

Wittenbergben tanult és itt promoveált mint magister artium 1686-ban. Ő maga később lesújtóan nyilatkozott itteni tanulmányai színvonaláról. Sokan azonban a történelem- és a görög-képzés újszerűségére figyelmeztetnek, és arra, hogy érdeklődése mégiscsak itt fordult a história és segédtudományai felé.³ Arnold ambíciója ettől kezdve az őskeresztény világ önálló kutatása volt. 1696-ra nemcsak elkészült, meg is jelent a *Die Erste Liebe Der Gemeinen Jesu Christi*⁴ című, a korai kereszténység életéről szóló nagyobb szabású könyve; élénk visszhanghoz jutott és híre hozzájárult ahhoz, hogy a giesseni egyetemre meghívást kapjon a világi történelem katedrájára. Ezt elfogadta, munkába állt, de már tíz hónap után egyszerűen otthagya professzori állását. Az egyetemi élet sok visszásságán túl a skolasztikus szemlélet és gyakorlat fönmaradása vitte arra, hogy „elhagyja ezt a Babelt”.

Ha továbbra is az életrajz rendjében vesszük sorra Arnold pályáján a sikereket és a megpróbáltatásokat, akkor olyasmiről kell bőven szólni, ami nem fő tárgy írásunknak. Mindenekelőtt a porosz királynak ajánlott *Unparteyische Kirchen- und Ketzerhistorie* megírásáról, óriási hazai és külföldi sikeréről s az akadémikuskodásokról, „a lutheri egyházra, az egész néemetségre káros hanyatlás-vízió” miatt. Nem voltak egészen alaptalannak a támadások. A császári, a pápai hatalom, de a reformáció hajnala után a protestáns egyházak életét is meghatározó „kőegyház” világias életét mutatta be, különösen a közelmúltról és az általa is átéltekről szóló

³ Mi azonban föl kell, hogy figyeljünk Arnold egy erdélyi tanítványa, a híres Teutsch család ifjú képviselője magister promotiójára az angyalok nyelvéről. Szabó Károly már adatolta ezt a disszertációt (*Locutionem Angelorum Eruditus contemplantam sistit Praeses M. Godofredus Arnoldi, Annaebergae-Misn. Respondente Paulo Teutsch / Corona-Transs. ad d. XIV. Decemb. Anno 1687. RMK III. 3481*), de újabban elemzésre, sőt közlésre méltónak találta Hanspeter MARTI *Gottfried Arnold - Magister der Philosophie in Wittenberg. Seine Dissertation über die Engelsprache, zum erstenmal ediert und vorläufig kommentiert*, LingBibl 52(1982), 41–70.

⁴ Válogatás jelent meg belőle gondos kommentárral a *Kleine Texte des Pietismus* sorozatban 2002-ben.

második fólió-kötetben; az új papuralmat, s azt, hogy semmibe vették az egyetemes papság elvét, még a hívók egyházi ügyekben való részvételét, sőt az alkalmi beleszólást sem túrték el. A bensőbből épülő hitre vágyók sérelmeit s a nagy háború után továbbra is egymásra acsarkodó felekezetek grasszálását óriási, világméretű sorozatban tárta olvasói elé Arnold. A históriája címe elé tett *Unparteyische* jelzót mindenki megértette, aki beolvasott. Mindjárt kiderült, hogy nem pártatlan a szerző, ha sérelmezetekről, jogfosztott üldözöttekről szól. A könyvpiacra is uralkodó, sokszor nyíltan felekezeti egyháztörténetektől kívánt radikálisan különbözni.⁵

A historiográfia módszertana, története tekintetében is forradalmi Arnold munkája, hosszú távon különösen. Spiritualista egyházkritikát adott, s ennek megfelelően az Istennel való individuális találkozás volt a döntő, ami szinte magával hozta, hogy a személyes sorsok legyenek e történetírás fő egységei. Ebből táplálkozhatott – a hagyományos egyházi, felekezeti kötelékek relativizálása mellett – az emancipált szubjektum szabadsága arra, hogy „saját vallást konstruáljon”; legalábbis ilyesmit értett ezen nyolc évtizeddel később Goethe.⁶ A pártatlanságnak ez a kényszerűen választott módja pedig előre mutatott az objektivitás modern értelmére.

Eltúlozták-e vajon a *Ketzerhistorie* jelentőségét azok, akik – nem csak messzire érő hatása miatt – a német felvilágosodás egyik korai megnyilatkozásának tekintették? „Vallási tárgy földolgozását vallási szempontból nem tekintjük a felvilágosodás részének” – találkozhatunk még ilyen ósdi fölfogással? Mindenesetre a modern szemlélet az ilyen egyszerűsítést kizárja. Fölveszi az új szemlélet a Frühaufklärung vallási változatát.⁷

⁵ „Programosan” is elődje volt Kaspar von Schwenckfeld, a Lutherrel is szembeálló radikális reformátor, aki egyik „igazán pártatlan könyvecskéjét ... a mostani kettészakadó hit ellen” írta: „ain recht unpartyisch büchlin [...] in jetzigem zwispallt des glaubens” Corpus Shwenckfeldianorum, Leipzig 1916, IV. 216.

⁶ Többek között a *Dichtung und Wahrheit* 8. könyvéből lehet ilyesmire következtetni. Erről igen gazdag emlékezés-anyag és szakirodalom szól Rolf Christian Zimmermann, *Weltbild des jungen Goethe: Studien zur hermetischen Tradition des deutschen 18. Jahrhunderts*, München, 1969–1979. Bd. 1. *Elemente und Fundamente*. Bd. 2. *Interpretation und Dokumentation*. Lásd még Hans SCHNEIDER szerint: *Goethes Begegnung mit Gottfried Arnolds Kirchen- und Ketzerhistorie = Goethe und der Pietismus*, hg. Hans-Georg KEMPER et al., Tübingen, 2001 (Hallesche Forschungen 6), 79–110, itt 87.

⁷ Néhány évtizede már, hogy erre kitűnő példát mutatott magyar nyelven és magyar szempontból Esze Tamás (és nyomában Szauder József). Erdélyi szempontból Jakó Zsigmond, aki Köleséri Sámuel levelezésének földolgozása során erről

Német viszonylatban már régóta e korai felvilágosodás világi vezéralakjának a francia szellem befogadásáért is sikra szálló, anyanyelven prelegáló professzor, Christian Thomasius számít, és egy vallási Frühaufklärung fő képviselőjének Gottfried Arnold, akinek művét melleleg nagyra becsülte és remek találatnak hirdette a szerzőnél évtizedekkel öregebb jogtörténész. (A társasági emberként is ismert Thomasius népszerű író, aki – legalábbis német földön – először alapított a friss könyvtermést bőven szemlélő periodikát, a *Monatsheft*-t.)

Mit fontos még tudnunk a *Ketzerhistorie*-ről? Sok támadás érte közvetve a nemzetközi rajongó tábornak nevezhető vásárlóit és olvasóit is! Az ellenérvek se érdektelenek. (Talán valamelyik következő közleményünkben visszatérünk a tanulságos konkrétumokra.) Most egy aktuális, friss ellenvetés-sorozatra hívjuk föl a figyelmet. Érdekesnek tűnik, amikor dogmatörténész fogalmaz meg határozott és totális bírálatot.⁸ Szerinte lényegében semmit, vagy legalábbis semmi határozottat nem lehet találni Arnold opusában arról, hogy száznál több főszereplő milyen teológiai tanítást vitt győzelemre, vagy milyen mellett alkotva és harcolva vitte bukásra a „tanítást”. Különösen Konstantin idejének pártküzdelseiből vett példákon tartja a bíráló egyszerűen hasznavehetetlennek az arnoldi bemutatást. Schindler szerint az egyházban évszázadokon át ismétlődő, vérre menő küzdelmek szinte mindig a „tan” körül zajlottak, s Arnoldot abszolút nem érdekli, hogy mely dogmák, tanrendszerek tartalmaztak új-ságot, vagy éppen igazságot, melyeknek fölülkerekedése lett volna hasznos, aminek révén a föltartóztathatlannak látszó – és a *Ketzerhistorie* lapjain törvényszerű – hanyatlás bekövetkezett... Csak az számít Arnoldnál eszerint, hogy ki a gonosz győztes, és kik azok, akik jók, de a vesztes oldalra kerülve többnyire mártírokként végzik. Ezzel a bírálattal nehéz mit kezdeni. Nekünk megfontolásra, vitára érdemesnek tűnik viszont az az észrevétel, hogy Ágostonnal, Lutherrel és néhány hasonló nagysággal nem tud mit kezdeni Arnold. Nyilvánvaló, hogy Schindlernek nem tetszik, s nem tartja megoldásnak, hogy Arnold a radikális reformátoroknak azt az alapvető elhatárolódását, éles Luther-bírálatát ismétli, amit, tudjuk,

szóló tanulmányaiban a Frühaufklärung képviselőjeként mutatta be hősét. Szegeden a Kölesériana sorozat minden kötetében figyelembe vettük ezt a – semmiképpen nem pusztán terminológiai – problémát és a megoldást.

⁸ Alfred SCHINDLER, *Dogmengeschichte und Dogmenkritik bei Gottfried Arnold und seinen Zeitgenossen = Der Pietismus in Gestalten und Wirkungen. FS Martin Schmidt*, hg. H. BORNKAMM et al., Bielefeld, 1975 (Arbeiten zur Geschichte des Pietismus 14), 404–419.

egymás teljes megtagadása követett. „Radikális körökben” és majd Arnoldnál is az az alapvető megállapítás (lutheránusok számára megnyugtató megoldás), hogy két Luther volt, az „első Luther” elfogadásával és a késeinek majdnem kiátkozásával a *Ketzerhistorie* szinte csak a 16. századiakat követte, velük szemben azonban az alternatíva Arnold számára nem a harc volt, hanem a zsolttáros 35. zsoltár „békességesek/szelíden élnek a földön” (Stillen im Lande) jelszava szerinti magányos elmélyülők „a szellem láthatatlan templomában”. Arnold abszolút polgárjogot szerzett ennek a szemléletnek azzal, hogy erőszakos akadályozását Konstantinig, másfél évezredig visszavezette.

Nemcsak eltökélt ellenségei voltak a *Ketzerhistorie*-nak, hanem olyanok is, akik teljes életüket és munkásságukat látták igazolva azzal, hogy a nekik nagyon tetsző egyházkritika olyan fantasztikus távlatokban (és méretben) elkészülhetett és megjelenhetett. Kettőt emelnénk itt ki ezek közül az Arnoldnál sokkal öregebbek közül. Friedrich Brecklingről (1629–1711) azért is kell külön is szólni, mert ő már munkatársa is volt a szerzőnek, s ráadásul az ő írása volt szó szerint a könyvbe bekerült két annotált lista (a nevezetes *Testes veritatis*, amelynek szűkebb-bővebb variánsai kéziratban is terjedtek, és ebből a hölgyek névsora máig nagy vitákat vált ki, amelyekben szolid íróknőtől a radikális feministákig sokan jeleskednek). Breckling mellett a másik, Johann Georg Gichtel (1638–1710),⁹ a 17. század végének kivételesen érdekes alakja, a mi nyugati határainkhoz közel, Regensburgban született, s elszánt spiritualistává annak a jobbmódú Justinian von Welznek a szellemi támogatásával vált, aki hozzánk még közelebb élt, s magyarországi birtokai is voltak. Ők ketten együtt mentek Amszterdamba. Útjaik úgy váltak el hamar, hogy Justinian hallgatott a lelkébe jutott isteni szóra, és misszióra indult. Gichtel viszont szintén isteni küldetést vélt teljesíteni azzal, hogy az elmélyüléshez alkalmas házacska szerzett magának, de azután óvakodott minden fizikai munkától, s másokat is lebeszélte erről, különösen ha fizetésért dolgoztak volna. Még következetesebben hívott föl arra, hogy a férfiak tartózkodjanak az aszszonytól. Az őt segítő leányzót is elkergette magától. A nagy rejtély, hogy remek képes kiadványokat hozott létre (ugyan mikor és hogyan) megálmodott és olvasott, tudományos megközelítéseket is propagáló tanácsok-

⁹ Gichtelnek igen nagy a szakirodalma. Valami egyetemes nagysághoz méltó terjedelemben és részletességgel szól róla már az Ersch–Gruber lexikon. Gertraud ZAEPERNICK, *Johann Georg Gichtels und seiner Nachfolger Briefwechsel mit den hallischen Pietisten, besonders mit A. M. Francke*, *Pietismus und Neuzeit*, 8(1982), 74–118. világitja meg a legjobban a konkrétumokat.

kal; az ember keletkezésére, anatómiájára vonatkozó, többnyire a hermetizmustól is megérintett szövegekkel. És 1682-ben eljött az ő legeslegfőbb álmainak ideje, rajongásig tisztelt Böhme-szövegek teljes sorozatát neki sikerült először németül kiadnia.

Az 1700-as esztendő Gottfried Arnold élete és munkássága szempontjából rendkívül sűrű. Semmit nem lehetne mondani és hitelesen bizonyítani, ha valamihez az 1700-as évszámot írjuk, viszont sajnos elég kevés esetben tudjuk a hónapot vagy még inkább a napot megjelölni. 1700 elején még bajlódik a *Ketzerhistorie* második kötetének kinyomtatásával és terjesztésének megindításával.

1700 tavaszán még biztos, hogy aktívan részt vesz a Sprögel-család tagjaként, de személyes meggyőződésből, Quedlinburg népe nem jelentéktelen részének abban a divatba jött „szokásában”, hogy otthonokban tartanak istentiszteletet, ahol laikusok, nők is szolgálnak. Ez különösen pikáns abban a családban, ahol a családfő a városka és a kis fejedelemség udvari prédikátora. (És az a végképp különös, hogy az illető nem csinál ebből patáliát.) Vannak az utókorban szemtanúk és szakértők, akik nyomán ezt szeparációnak hívják. Arnold ebben részt vesz, s olyan tudatosan, hogy utóbb magányos olvasmányai és félkész irományai alapján már szeparatista Arnoldról beszélhetünk, s igazából nincs okunk föltételezni, hogy pár hónapig nem tekintette annak magát ő is. (Ez pedig, ha csak valamennyire is tartósan képviseli valaki, akkor igazán döntő életváltozást jelent. Spener vezértársa, J. J. Schütz, jómódú, nagy tekintélyű és műveltségű jogász egykor erre az útra lépett, amelyen nem volt más megoldás számára – mint sok későbbi elvtársának –, hogy bírálóból azon lutheránus egyház, s persze az egyházi kereteket tisztelő pietista „törzs” ellenségének számítsa, akit például halála után a helyi egyház nem enged szabályosan eltemetni, szűkebb baráti köre éjszaka kaparja el, mint egy rablógyilkost.) Ebben a két szakaszban ezt a közösséget és ezt a fiatallembert Gichtel szinte nem láthatta másnak, mint őszinte követőnek. A quedinburgi családanya valóban szorgalmas olvasója lehetett, és már 1696-tól levelezésben is állott Gichtellel.

Arnold talán később lépett kapcsolatba – de aztán annál aktívabban – a Gichtel-körrel, talán a szűkebbel is, akik *Engelsbrüder*nek hívták egymást. És nem lehet-e intellektuálisan is érvényes, szoros kapcsolatnak nevezni, hogy Gichtel tulajdonképpeni főművét ő rendezte sajtó alá, és a kiadás terhét is vállalta? Ez is 1700. (És megint nagy kár, hogy nem tudunk pontos dátumot.)

Gottfried Arnold nem-irodalmi életének legsúlyosabb válsága 1700 derekán, közvetlenül a *Sophia* megjelenését (erről csak az biztos, hogy november 6. előtt történt) követő *hetekben* következett be. A *Sophia* nem éles, „gichteli” formában, de elítélte a földi házasságot, amely megrontja a szoros kapcsolatot a mennyei menyasszonnyal, végül ellehetetleníti a Sophiával való együttélést (kifejezetten házasságról is van szó a szövegben). Hetekkel ezután quedlinburgi szállás- és munkaadóival – mármint a hölgyekkel – kirándul Arnold egy kisvárosba, ahol épp üresedik egy lelkészi állás. (Fatális, hogy Gichtel erről értesült, s már ekkor volt valami homályos gyanúja...) Hamarosan kiderült, amit akár kívülállók is „ért-hettek” volna, ha a történések kockáit összerakják: nem kaphat lelkészi állást ilyen korú nőtlen legény, de illő feleséget sem az állástalan. A kezdeményezően lelkes Gichtel-levelező Sprögel-családanyából lett az anyós,¹⁰ leányából, Anne-Marie Sprögelből a feleség. A lelkészi pályáját épp kezdő új családfele, Arnold csak 1702-ben lett Sachsen-Eisenach hercegség Schlosspredigere Allstedtben, ahol egykor Thomas Münzer Luther elleni föllépésének szövetségét alapította... Gichtel a házassággötés hírére meglepődött, de övét azzal nyugtatta, hogy „barátunk egy derék nővérünkkel lépett testvéri-háztartási kötelékbe.” A folytatás már mai fül számára szomorúan komikus: a gyermekek persze már nem 1700-ban, de megérkeztek. A mester szemében végső bizonyosságát adva, hogy egy fontos hívét végleg elvesztette.

Vissza kell térnünk a quedlinburgi izgalmas időszakhoz. Arnold 1698-tól 1701 első hónapjaiig élt Quedlinburgban másodszor – állítólag most is visszavonult életet, valójában sűrű levelezés és utazgatás során ekkor volt szinte rendszeres kapcsolatban pietista, spiritualista központokkal. Az ismert nagy művek mellett ez években és itt hozta létre az „Egyiptomi-sivatagi Makariosznak tulajdonított, Symeoni-i homiliák” fordítását és kommentálását németre. (Ezeket a protestantizmus számára Johann Arndt fedezte föl, és az ő útján figyelt föl rá Arnold.¹¹) A quietista misztika írásainak németre ültetését és az alkotók életrajzainak megírását is ekkorra tehetjük.

Mindent összefoglalva Gichtel óriási befolyással volt Arnoldra, munkáira és környezetére. Csak rajta keresztül, az ő nem csekély módosításai-

¹⁰ Az újabb szolid női kutatás – amit hol gendernek, hol feministának neveznek – kedvenc írásgyűjteménye Gottfried Arnold neve alatt szerepel a bibliográfiákban. Fő darabja az asszony spekulációs műve.

¹¹ Az érdekes jelenséget Ernst BENZ tárta föl: *Die protestantische Thebaisz*, Mainz, 1963.

val jutott el Quedlinburgba Jacob Böhme kultusza, munkáinak rendszere és módszere. S ami számunkra most a legfontosabb: lényegében a „Sophia-tudomány” – éppen Gichtel által aktualizált – lényege. Ez azért fontos, mert általános vélemény, hogy Arnold Sophia-könyve a suszterfilozófus nyolcvan esztendőös kaptafájára készült. Ezzel mi abszolút nem értünk egyet, bár a közvetett hatás sem vitatható. A szövegek alapos összehasonlítása után térhetünk erre csak vissza, itt elég csak felsorolni, hogy az angol philadelphiaiánusok kialakították saját „sophiológiájukat”, sőt, Jane Leade már 1663-tól mesterének, John Pordage-nek volt egy elég széles körben ismert Sophia-könyve.

Tulajdonképpen a legfontosabb, hogy észlelhetjük-e Arnolddal Böhme alapkoncepcióját, azt, hogy kell lenni egy női-isteni elemnek, hypostasisnak már a Teremtés aktív résztvevőjeként! Sokan leegyszerűsítve ezt úgy „konkretizálják”, hogy a Szentháromság tulajdonképpen kibővül egy negyedik egyenrangú, női személlyel. Az önálló Goddess éppúgy jelzi a lényegét, mint az, hogy a Szentlélek vagy éppen Krisztus társa, „része” Sophia. Arnold elméletében, aminek kialakítása teszi ki könyve első részét, az utóbbit látszik követni, elfogadni. Csakhogy az az igazán mély misztikus és egyedi, ahogy Arnold, a költő, ezt a saját *átélt* tapasztalata, hite költői ihletésű prózába, s nem egyszer versbe öntésével olvasójának szuggerálja. Rendkívül szuggesztíven, saját megtörtént élményéről szól ugyanis, nem csak a Sophia-könyv függelékének számító versgyűjteményecske soraiban.

Valójában számunkra döntő kérdés közelíthet a válaszhoz, ezeknek a megfigyeléseknek a nyomán: a *Ketzerhistorie* értelemvezérelte alkotása után (vagy ami valószínűbb: közben) élhetett-e meg ugyanaz az alkotó valami igazán misztikus élményt, olyat, amelyet a középkori Gertrudisok, a Mechtild von Magdeburgok. Erre határozott nemmel válaszol sok kitűnő kutató, köztük Arnold eddig legelismertebb monográfusa. Seeberg dictuma: a tudományosság folyton megterheli misztikus élményét. („Die Gelehrsamkeit hat stets die Flügel seines mystischen Erlebens belastet.”)

A hatalmas történezmunka, a Goethe-ig és azután mindmáig nevezetes „második Biblia” (de a szkeptikusok számára is legalább nélkülözhetetlen segédeszköz) az *Unparteyische...* mellett hogyan jöhetett létre egy magányos, hívő léleknek az az elvont költészete, amit a *Sophiával* és a hozzávalókkal Arnold produkált. A Seebergétől gyökeresen ellenkező véleménnyel van Schmidt-Biggemann, akinek klasszikusnak számító, újabbban már angolul is hozzáférhető munkája külön fejezetet szentel az arnoldi *Sophiának*. Nála meggyőzőbb, empatikusabb méltatást mi még nem

találtunk. S a hatalmas tudású szerző spiritualizmus-története tucatnál több sophiológiát tárgyal vagy villant föl Arnold előtt és után. Elfogulatlan, egészen természetes módon objektív az előadása a szélsőséges, vagy különösen a kabbalista, kabbalisztikus variánsok bemutatása során is. A mi 1700-as könyvünk a kivétel. Arnold *Sophia*-könyvének Schmidt-Biggemanni előadása líra. Teljesen magáénak érzi a kiválasztott, élménymisztikus, sokszor vallomások sorokat, bekezdéseket.

Mi csak az egész szöveg és kontextusa újraolvasása során vettük észre azt, ami igencsak meglepett: a *Kosmos Anthropos* főfejezet Herreras *Adam Kadmonja* után találtuk a mélyen átélt fejezetecske címét: *Die Praxis Pietatis des göttlichen Sophia: Gottfried Arnolds Bekehrung*. A *Bekehrung*ot Arnolddal összefüggésben még jópárszor ismétli Schmidt-Biggemann, de a szó további páriát nem találtuk a 800 oldalas, évezredek átfogó műben. Lehet ezt másképpen érteni, mint hogy Arnoldnak az *Unparteyische* megjelenése után egy-két hónappal az igaz keresztény hitre vagy annak spiritualista változatára kellett térnie, hogy létrehozza Schmidt-Biggemann kedvencét? Szóltunk már itt is arról, hogy Goethe óta a közfelfogás szerint a *Ketzergeschichte* egy következetes, szelíd vallási megújulás, a nem pogány *Frühaufklärung* reprezentatív alkotása.

Megrökönyödésünk egy olyan koncepciónak szól, amely a spiritualizmus történetét csak olyan koncepciók, írások, életművek sorozatának tudja elképzelni, amelyek létrehozására az alkotó ember csak a spiritualista vallás (egyház ?!) hitére áttérve válik képessé. Ne túlozzuk el egy szó jelentőségét: ettől az elfogultságról árulkodó eljárástól nekünk se lett hiteltelenebb Schmidt-Biggemann nagyszerű könyve. Csupán jó példa az arnoldi oeuvre teljességének, (valamelyes?) egységének – a szándéktól független – megkérdőjelezésére. De arra is, hogy a középkor nagy misztikusainál (persze az ő biográfiáikban is sokkal fontosabb a megtérés dátuma, mint akár a születése is!) sokkal komplikáltabbnak *tűnik számunkra* a kora újkori követők találkozása az élménnyel; nem egyszer merül föl az olvasóban vagy akár a kutatóban is a kétely az élmény valóságában, hitelességében, őszinteségében.¹²

Reméljük, hogy közleményeinknek ez az első darabja is rátalál majd olyan olvasóra, kollégára, aki észrevesz írásunkban, fölkészültségünkben olyan hiányt, amire érdemes, hasznos lehet figyelmeztetni. Elsősorban

¹² De ez igazában nem így van! A középkori „elődök” is gyakran okoznak kételyt, szövegeik hitelének, őszinteségének kérdőjelei művelt olvasók sokaságában fogalmazzák meg a kérdést: nem az esztétikai bravúr számlájára írandó-e egy-egy vallomás, önvallomás sikere, hitele.

arra gondolunk, nem volt-e a legtágabb értelemben vett tárgyunknak olyan ismerője a spiritualizmus 20. századi magyar rajongói, földolgozói között, akinek a misztikus Arnoldról és *Sophiájáról* is volt fontos mondanivalója.¹³

*

Gottfried Arnold: Az isteni Sophia vagy Bölcsesség titka
(15. fejezet)¹⁴

A Bölcsességgel való egyesülésről és gyermekei lelki születéséről

1. Ekkor a befogadásra kész szív nagy élvezettel fogja megtapasztalni / amit a Bölcsesség a bárdolatlanoknak és keménynek tűnő fegyvelés és első útmutatás után a továbbiakban véghezvisz vele. Mivel a kielégítő vizsgálat után már nem úgy egyezkedik az Őt keresőkkel és imádókkal / mint az idegenekkel / vagy a bizalmatlanokkal és érdektelenekkel; hanem magához engedi titkos szobájába a megvilágosult lelkeket, hogy azok többet tapasztaljanak / mint amit mások kívülre felfedezhetnek. Ami ugyanis pontosan az / miként azt az Ő fáradtságát nem ismerő vonzódása és égő vágyakozása üdvösségünk iránt tanúsítja / ami miatt a lélek a szégyentől és a mélységes tisztelettől legszívesebben elolvadna / amikor a Lélek megmutatja neki [lakását].

2. Elsőként Ő [a Bölcsesség] jön szembe velük / és **költözik be a szívükbe** / miként azt Salamon egyértelműen mondja / és a tapasztalat naponta megerősíti. *Péld. 2/10.* ISTEN maga **helyezi a Bölcsességet a legbensőnkbe** *Jób 38/36.* És ahogy a teremtmények vágyakoznak rá / *c.8/30.* Ő is szereti / ha azok **nála lakoznak** /mert ISTEN senkit sem szeret önmagáért. *Bölcs. 7/28.* És csak Általa válhatunk **ISTEN barátjává és kerülhe-**

¹³ A jegyzetben jelzettekén kívül a következő munkákat használtuk:

Hans-Georg KEMPER, *Deutsche Lyrik der frühen Neuzeit: Band 5/I: Aufklärung und Pietismus*, Berlin, 1991; Wilhelm SCHMIDT-BIGGEMANN, *Philosophia perennis: historische Umriss abendländischer Spiritualität in Antike, Mittelalter und Früher Neuzeit*, Frankfurt am Main, 1998; Erich SEEBERG, *Gottfried Arnold: die Wissenschaft und die Mystik seiner Zeit. Studien zur Historiographie und zur Mystik*, Meerane in Sachsen, 1923.

¹⁴ A használt német kiadás: <http://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/65045/1/> (Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden) Minden kiemelés a német nyomtatványt követi.

tünk közel hozzá / cap. 7/14. 6/20, ebből következőleg először a Bölcsességhez is ugyanilyen közel kell kerülnünk.

3. Azok / akik a régiek közül elérték az Ő szívélyességének emez első fokát / élénk színekkel írják le azt / és nagy boldogságuk egyesülésük bizonyosságául szolgál. **Ő mindenkit befogad / mondják / aki keres. Aki őszintén Felé irányítja lelkét / annak már kezdetben is közös vele a szíve / és megtalálja Őt a megtisztulásban. Sir. 4/11, 51/26. Behatol a lelkekbe, Bölcs. 10/17, és örökrészükben lakozik. Sir. 24/7.**

4. Jóllehet eközben igen óvatosan és alaposan jár el / nehogy az ember önimádata és önössége esetleg még kiirtatlan erőivel ragadja meg a fényét / amivel többet ártana mint használna magának; azért szívesen beléje hatol / szent szeretet-erejével / úgy / hogy a lélek a **Bölcsesség igazi lakása és lakhelye** legyen / ahogyan a régiek nevezték azt. (*Paschasius Ratbertus Lib. 6. in Evang. Matth, p. 494 To. 14. Bibl. PP. Lugd.*)

5. Az ember azonban régi születése és természete révén soha többé nem képes Őt megragadni / hanem csak az új vagy újjászületett emberben lakozik / ahol tiszta fényességként nyílik ki és világít / s a természet mégis oly kevéssé képes megragadni / vagy az önösségben megtartani / miként a napot a fém / melyet az fölmelegít / megolvaszt és átalakít / ha az átalakításra átengedte magát neki.

6. Ily módon önmagában örökkön szabad és önálló lény marad; benne marad önmagában, miközben újra és újra beköltözik a szent lelkekbe. *Bölcs 7/27.* A lélek pedig szellemi erőivel ugyanolyan lényegien és valóságosan fogadja magába / amilyen valóságosnak érzi a külső közönséges ember a látható ételt / miután magába fogadta azt. Az ember mégsem birtokolhat a Bölcsességből semmit saját tulajdonaként / hiszen az csakis tiszta vágyakozásával és szeretetével szemben marad készséges és odaadó / és ha romlatlan tisztaságban őrzi és engedelmességével megörvendezteteti / akkor marad, és kifejti csodáit.

7. Ezek közül pedig az egyik legelső / hogy további intézkedéseket tesz a lelkek megtisztítására és újjáolvasztására. Mert bár a megkezdett fegyelmezésben megmutatkozik már valami a lényegi egyesülésből: ez még csak meggyőzés és alázatossá tétel / és így nem más, mint további munkálódásainak előkészítése.

8. Ez a megtisztulás pedig (amely az Ő bentlakása idején és által megy végbe / és mint első még igencsak különbözik a végső nagy fő megtisztulástól) / a lélekben lobogó keserves lelki tisztítófűz által történik / és pedig a lélek nem minden visszás érzése nélkül / hiszen az élesen ítélő Bölcses-

ség olvasztó és égető lángjain kell keresztüljutnia és a megtisztulást kiállnia.

9. Ennek során a régi földi és testi érzékek nyaklóit erősen megtámadja / ISTen szájának szelleme / (mely nem más, mint a Bölcsesség szelleme) halálra méltónak ítéli / és kivégzés, számkivetés, megsemmisítés és megégetés végett törvényszék elé viszi. Ez a megtisztítás azelőtt megy végbe a lélekben / mielőtt egy új szent lény érezhetően szétáradhat benne: habár még több különleges megtisztulás következik a végső és utolsó nagy megtisztulás előtt.

10. Ezt érthetőbben is megvilágítom: jóllehet a Lélek minden alkalmalattal folytatja / hogy / ami a szívben a régi szennyből megmutatkozik / kiűzze onnan: ilyenkor mindenekelőtt szakadatlanul ítélkezik minden gondolat / szó és tett felett / a szívbe égő buzgalmat küld és a gonosz fölötti fájdalmas-maró bosszúságot / a régi Ádámot porrá hamvasztja / miután az Krisztushoz hasonlatosan teljesen kivérezte magát és erejét vesztette a kereszten / és oly kitaróan folytatja felkutatását / kivégzés / elpusztítását és felemésztését / hogy számtalan fájdalom és szülési fájás után / létrejön belőle / az igazi gyümölcs / vagyis az ember nyilvánvaló átalakulása és javulása / aki örömmel látja hogy szíve valóban számos gonosz gyarlóságtól és szégyenfolttól megtisztult / és cserébe új isteni akaratot teremtett.

11. Ezután pedig mi más következhetne / mint az új teremtmény régóta vágyott megnyilatkozása / és megszületése / melyhez a Bölcsesség egyetlen igazi anyaként a legjavát adta hozzá? Semmi más végett nem ereszkedik le a lélekbe / minthogy hatalmas erővel nekilásson lelki szülők munkájának a most elgondolt megvilágosodásban / aztán valamennyi szükséges ápoló és tápláló szer segítségével folytassa / és ne hagyjon alább vele / amíg Krisztus a maga tiszta emberi mivoltában alakot nem ölt a szívben.

12. Az embernek ezalatt / amikor legbensőjében a Szentlélek heves rezdüléseit érzi / hiánytalanul oda kell adnia hitét az isteni szeretetakarásnak / pontosan rá szabott előírások szerint kell élnie / és semmit nem szabad elszalasztania / ami az új élet keletkezését / mely oly hevesen küzd a halállal / és győzelmesen előtör / segítheti.

13. Ebben a türelmes szenvedésben beléje áramlik Sophia a maga élet és szeretet-vizével / és a Lélek az ilyen életmagokban gyengéd munkálkodással mozog a kegyelem kimondhatatlan vonásai által / a lelket sem hagyja nyugodni / míg hasonmása ugyanilyen módon meg nem születik / és ezzel Isten elpusztult képmása ismét helyreáll / és az embernek hajda-

ni mennyei lénye valamennyi isteni tulajdonságával egyetemben visszaadatik: mely nagy titokról másutt a régiek szellemében többet is megtudhatunk.

14. Az Írás azonban nem csak arról számol be / hogy a **Bölcsesség vezette ki az első embert a bukásából**; *Bölcs 10,1*, ám azt egyenesen anyának nevezi / állhatatos szeretőit pedig gyermekeknek. A Bölcsesség / szól Krisztus / gyermekeivel igazolja magát / *Mt 11,19*. A **Bölcsességet** (az engedelmisség) **édesanyjaként fogadja; a Bölcsesség a jó szeretet édesanyja / és gyermekeinek örökérvényű dolgokat ad** / írja *Sir 15,2. 24,17*. Ugyanis **ő az örök lélek édesanyja** / miként az örökkévalóság szellemét az örök szellem atyjának nevezik / Isten titkos ismerői.

15. Hol van azonban anya előzetes születés nélkül? Hol léteznek gyermekek valóságos lényegi szülők nélkül? Ebben nem segít sem virágos hasonlatok, sem retorikai alakzatok kitalálása vagy alkalmazása. Lévén, hogy Isten / birodalmában és a szellemi szférákban sokkal lényegibben zajlanak a dolgok, / mint az alacsonyabb rendű földi elemekben. Mert ezek amazoknak csupán árnyékai / és a mennyei dolgoknak csökevény rothadt düledékei.

16. Mármost miként Krisztus valóságosan elsajátította az elveszett képmás helyreállítását / és ennek segítségével a mennyei Atya az újjászületett gyermekeit az örökkévaló Ige élő lényegi magjából nemzette / és amiért nem képletesen / hanem a legpontosabban és legeredendőbben Atya a neve. / Semmiben sem más a helyzet SOPHIAval, az örök Anyával, az **Ő örök Szűzével** / ahogy azt az 5. fejezet 19. részében megmutattuk. Ezért mondja egy régi bölcs, hogy **Isten a világ** (és ekképp sokkal inkább az új világ vagy a teremtés) **Atyja** / *Σοφίαν* pedig **az anyja** (Philo p. 128. opp.).

17. Emez a saját képmására / amely Isten képmása / a maga szűz magjából és testéből lelki és mennyei gyermekeket nemz / és új teremtményeket / akikben aztán újra megszüli és kinyilatkoztatja az Isteni Természet elveszített egységét Isten minden bölcsességének és szentségének megfelelően. És ez önmagában egy valóságos és biztos titok / jóllehet e romlott időkben csak azon legkevesebbekben érzékelhető / akik állhatatosan **Őt** keresik / és magukat az **Ő Isteni Természete** szerint gyermekeinek nevezik / s a hamis gyermekek szétszórt seregétől magukat ezáltal is külön- és elválasztják.

als auff einen unvermeidlichen grund aller folgenden herlichkeiten / die uns nur als in einem schatten-riß all- hier weiter vorkommen werden. Den körper oder wes- sendlichen leib Christi und der weißheit muß ein jedes von Gott selbst suchen und nehmen.

Das XV. Capitel.

Von der weißheit vereinigung und geistli- chen außgeburth ihrer kinder.

1. **U**nmehrs wird es einem bequem-gemachten gemüthe sehr vergnüglich seyn zu erfahren/ was die weißheit auff die etwas rauh und scharff-scheinende zucht und erste unterweisung nun fer- ner mit ihm vornehmen werde. Da sie denn nach gnugsamer prüfung mit ihren suche r und liebhabern nicht mehr handele / als mit fremdlingen / oder ihnen mißtrauend und abgewandt er scheinete; sondern sie läßset die wolgeläuterte Geister in ihr geheimes zimmer zu sich eingehen und mehr erfahren/ als sie außser demselben an- deren entdecken können oder dürfen. Welches denn eben dasjenige ist / so ihre unermüdete neigung und brünstige begierde nach unserm heil darthut / darüber die seele vor scham und ehrsucht zerschmelzen möchte/was es ihr der geist vorstellet.

2. Sie gehet vor allendingen ihnen entgegen / und kömme in ihr gemüth hinein / wie Salomo deut- lich saget/und die erfahrung täglich bestätiget. Spruch. 2/10. **GOTT** selbst setzet die weißheit in das in- nerste/ spricht Hiob. c. 38/36. Und wie ihre lust bey den menschen-kindern ist/ c.8/30. also hat sie gerne/ daß diese bey ihr wohnen/ weil Gott niemanden als solche liebet. Weissh. 7/28. Und man allein durch sie **GOTT**